

Оксана ЖЕЛАЙ,

мол. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

ІНФОТВОРЧА СКЛАДОВА БІБЛІОТЕЧНОГО СЕРВІСУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена питанням утвердження нових форм і напрямів роботи бібліотек у контексті інформатизації суспільства. Зокрема, йдеться про електронні форми бібліотечного сервісу.

Ключові слова: електронні ресурси, електронні каталоги бібліотек, бібліотечний сервіс, інформаційний бібліотечний продукт.

Нині, у період переходу від індустріальної до постіндустріальної, інформаційної, форми розвитку людства ефективність використання інформаційного потенціалу набуває дедалі більшого значення для розвитку країни. Тому потреба орієнтації в інформаційних ресурсах, їх аналіз, обробка та оперативне доведення до користувача актуалізували інформаційну функцію бібліотек у сучасних умовах. До того ж стрімкий розвиток інформаційних технологій та глобальної мережі Інтернет змусили бібліотеки взяти на себе функції інформаційних центрів, в яких зосереджені як традиційні друковані видання, так і сучасні носії інформації.

Інформаційна культура сьогодні впевнено перейшла до розряду найважливіших універсальних категорій суспільного розвитку, стала невід'ємною складовою в системі соціальних комунікацій. Як відомо, у законодавстві України (Закони України «Про інформацію», «Про Національну програму інформатизації») упорядкування та збереження інформації визначено як діяльність стратегічного характеру [1, 2].

Різні аспекти автоматизації бібліотечно-інформаційних процесів, питання інформаційних технологій в обслуговуванні читачів, створення електронних каталогів (ЕК) бібліотек розглядають у своїх працях фахівці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – О. Онищенко, В. Горовий, Л. Костенко, Н. Каліберда, А. Свобода, Н. Зайченко, Т. Гранчак, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (ДНПБУ) – П. Рогова, Ю. Артемов. Значний теоретичний внесок в осмислення цієї проблематики свого часу здійснено іноземними вченими Дж. Широю, Д. Ларі та ін.

Комплектування, збереження та використання фонду – традиційні технологічні функції бібліотек. Проте, як справедливо зазначає академік О. Онищенко, «сучасна бібліотека не повинна зациклюватись на

одному виді інформації – друкованої, книжкової, оскільки перетворюється на музей. Сьогодні всі бібліотеки мають справу з різними ресурсами – рукописними, друкованими на папері, на електронних носіях. У найближчій перспективі бібліотеки бачаться як досвідчений “посередник” між майже безмежним потоком інформації і користувачем. Особлива роль відводиться нині інформації про інформацію, і роль бібліотекаря в інформаційній революції невпинно зростає» [3].

Стрімкий розвиток інтернет-технологій відкрив перед бібліотеками широкі можливості для формування істотно нових форм організації праці, суспільних зв'язків і структур, інформаційних продуктів і послуг. Сучасні електронні інформаційно-комунікаційні можливості спроможні істотно змінити бібліотечну систему як у сфері виробництва, так і у сфері споживання. Нині у всесвітній мережі бібліотеки представлені електронними каталогами, бібліографічними базами даних, повнотекстовими базами даних, розташованими на веб-серверах бібліотечних закладів, бібліографічною та повнотекстовою інформацією веб-сайтів наукових, освітніх, видавничих закладів тощо.

Умови для освоєння Інтернету вітчизняними бібліотеками почали закладатися ще у 80-х роках минулого століття. На початку 90-х років у НБУВ почалися перші спроби впровадження телекомунікаційних технологій, а процес підключення українських бібліотек до мережі Інтернет розпочався в 1996 р. Динаміка зростання кількості бібліотек, підключених до мережі, збільшувалась у середньому на 33 бібліотеки щорічно (піки у 1997 та у 2003 рр.). У багатьох бібліотеках було відкрито інтернет-центри. Бібліотеки різних мереж мають свою специфіку впровадження інтернет-технологій. Динаміка підключення бібліотек до мережі також є неоднорідною за регіональною ознакою. Наразі зафіксована тенденція збільшення кількості окремих веб-сторінок, присвячених діяльності бібліотек, на веб-сайтах установ, яким ці бібліотеки підпорядковуються, що певною мірою може демонструє зростання престижу бібліотечної діяльності в суспільстві.

Завдяки Інтернету бібліотеки розширюють для користувача інформаційні можливості, надаючи йому для роботи не лише власні бази даних, а й електронні ресурси бібліотек світу. Важливо, що останні пропонують як інформацію про наявність тієї або іншої книги або статті, так і можливість одержати її копію каналами електронної доставки документів. Завдяки Інтернету читачі бібліотек отримують доступ до спеціалізованої інформації. Зокрема, до електронних ресурсів Elsevier, Academic Press, баз даних EBSCO тощо.

Простота в поєднанні з масштабністю і глибиною пошуку в цих ресурсах приводить до того, що Інтернет перетворюється на пріоритетне джерело для оперативного та якісного виконання запитів будь-яких

типів. Тим більше, що в мережі інформація представлена не лише в традиційній текстовій формі, але й у вигляді аудіо- і відеофрагментів, інтерактивних таблиць, панорам тощо. Така потужність віртуальної мережі відкриває перед працівниками бібліотек якісно інші методи виконання інформаційних запитів читачів. Крім самостійного пошуку відомостей, стандартними прийомами роботи можуть стати розміщення особливо складних запитів у відповідних інтернет-форумах і списках розсилки або опитування експертів електронною поштою.

Власні інформаційні продукти вітчизняних бібліотек представлені сьогодні насамперед електронними каталогами. Саме ці ресурси першими з'являються на бібліотечних веб-сайтах. Удосконалюються структура і форми каталогів, розробляються стратегії майбутніх поколінь загальнодоступних інтерактивних документів. Обслуговування за допомогою електронних каталогів – одна з перспективних послуг, які надаються читачам бібліотек. Тому актуальним є вивчення інформаційних запитів користувачів ЕК, їхньої інформаційної поведінки під час пошуку, труднощів, з якими вони стикаються, побажань, які висловлюються щодо вдосконалення пошукових можливостей ЕК і розширення спектра послуг [5].

На базі веб-сайтів поступово розвивається інший важливий ресурс – посилаання на повні тексти документів, що чітко систематизовані і професійно описані.

Значний вплив на інформаційно-аналітичну діяльність бібліотек мають такі елементи світової інформаційної мережі, як пошукові системи, їх широкі можливості, що дають змогу регулярно одержувати відомості про нові ресурси Інтернету з заданої тематики, є фундаментом для системи віддаленого бібліографічного інформування.

Найбільші бібліотеки світу, такі як Британська бібліотека, Бібліотека Конгресу США, Національна бібліотека Франції, Національна парламентська бібліотека Японії, маючи великий досвід використання та організації ЕК, постійно займаються його вдосконаленням [6, 7]. Цей вид послуг, що надається користувачам як у стінах бібліотеки, так і за її межами, має тенденцію постійного оновлення, удосконалення та впровадження новітніх технологій.

Бібліотеками України вже накопичений майже десятирічний досвід роботи з електронними ресурсами, починаючи з 1999 р., коли за грантом Міжнародного фонду «Відродження» було організовано дворічний доступ до електронних журналів видавництва Springer для 98 бібліотек. З 2000 р. бібліотеки України мають можливість доступу до баз даних EBSCO за проектом «Електронна інформація для бібліотек» (Electronic Information For Libraries), який є спільною ініціативою Інституту відкритого суспільства (Будапешт) і найбільшого у світі видавництва

періодики та компанією EBSCO Publishing. Координатором цього проєкту в Україні є Асоціація «Інформаціо-Консорціум» [8]. Нині, крім баз даних EBSCO, він пропонує бібліотекам України цілий спектр електронних інформаційних ресурсів та відповідні навчальні програми. З вересня 2002 р. і до кінця 2007 р. в Україні було реалізовано проєкт INTAS «Доступ до електронних журналів для вчених нових незалежних держав». Він забезпечував науковців України (виключно через бібліотеки інституцій, де вони працюють) оперативною науковою інформацією з електронних журналів відомих європейських видавництв Springer (1200 назв) та Blackwell Science (понад 400 назв), баз даних (Zentralblatt Mathematik) та через сервіс доставки документів. Після завершення проєкту в ньому налічувалася 251 бібліотека України: академічні, університетські, публічні, відомчі, а щорічне завантаження статей становило понад 50 тис. Координаторами цього проєкту виступили Технічна інформаційна бібліотека в Ганновері (Німеччина) та Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» [9].

Серед відомих проєктів доступу до світової та вітчизняної наукової інформації, які особливо активно реалізує в останні 5–7 років Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, можна відзначити проєкт «Портал наукової періодики», що гарантує відкритий доступ до результатів наукових досліджень, створених за рахунок Державного бюджету України.

Із застосуванням цифрових технологій трудомісткий процес індивідуального інформаційного обслуговування перетворюється на стандартну послугу. Поєднання цього виду сервісу з умінням оперативно здійснювати пошук в електронних каталогах і базах даних дає можливість забезпечити інформаційну підтримку фактично для кожного постійного читача бібліотеки. У цьому контексті варто відзначити досвід інформаційно-бібліографічного відділу бібліотеки Полтавського університету споживчої кооперації України щодо організації вибіркового розповсюдження інформації за допомогою нових комп'ютерних технологій. Один з напрямів роботи відділу – забезпечення науковців достовірною та повною інформацією про найновіші досягнення різних галузей сучасної науки: економіки, харчового виробництва, товаровознавства тощо. Найбільш раціональною формою доведення поточної інформації до користувачів є система ВРІ, яка дає можливість регулярно надавати абонентам відомості про нову літературу відповідно до їх запитів за наявності постійно діючого зворотного зв'язку. Традиційно анкетування щодо необхідної тематики та подальше розповсюдження інформаційно-бібліографічних списків за кафедрами відбувалося в ручному режимі на паперових носіях. Впровадження ряду нових електронних технологій кардинально змінило технологію цього сервісу. Тепер інформаційне забезпечення на-

укової діяльності 474 викладачів здійснюється через сервер університету, на якому створено мережеву папку ELDOC з окремими папками кожної з 30 кафедр. При цьому формування списків здійснюється також у автоматизованому режимі.

Такі інноваційні зміни в організації процесу дали можливість скоротити витрати часу на інформаційне обслуговування користувачів і поставити ВРІ на більш високий якісний рівень, адже тепер бібліограф витрачає набагато менше часу на переміщення по кафедрах і має можливість більше зосередитися на якісному відборі інформації.

Нові технології дають можливість впроваджувати подальші зміни в організацію ВРІ. На сьогодні в автоматизованому режимі можливо не лише розсилати бібліографічну інформацію, але й анкети для виявлення запитів користувачів і отримувати заявки на теми також через мережеву папку ELDOC.

Автоматизація процесу значно розширила коло джерел пошуку інформації, що необхідна для забезпечення наукових тем, на сьогодні це: електронна картотека статей; повнотекстова БД «Статті з періодичних видань»; електронний каталог; електронна бібліотека університету; Інтернет (який дає можливість здійснювати пошук інформації в базах даних інших бібліотек); база повнотекстових електронних журналів від Європейських видавництв Blackwell; Springer (доступ через сайт бібліотеки); нормативна БД «Ліга: закон»; електронна БД дисертацій Російської державної бібліотеки. Все це дає змогу інформувати науковців університету про новітні досягнення світової і вітчизняної науки [10].

Електронні технології, що застосовуються бібліотечними закладами, з одного боку, дали відчутний поштовх усім напрямам бібліотечної справи, пов'язаним з удосконаленням обслуговування читачів безпосередньо в бібліотеках. З іншого – дали змогу розширити коло користувачів за межами бібліотеки, з допомогою електронних засобів зв'язку. Яскравим прикладом вдосконалення бібліотечного сервісу є діяльність СІАЗ НБУВ. Використовуючи бібліотечні фонди на паперових та електронних носіях, ресурси Інтернет, СІАЗ створює власні інформаційно-аналітичні продукти, що користуються дедалі більшим попитом, розширює напрями роботи, які наразі включають:

- вузькотематичні інформаційно-аналітичні та аналітичні розробки;
- узагальнення інформації електронних ЗМІ та розробок аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя;
- розробку методики й основних закономірностей розвитку інформаційної діяльності бібліотек в умовах інформатизації суспільства;
- підготовку інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідницьких проектів, науково-технічних програм тощо.

Служба з часу свого заснування майже півтора десятки років продуктивно працює зі своїми основними замовниками – владними структурами, надаючи допомогу в інформаційно-аналітичному супроводі їх діяльності. У процесі співробітництва з управлінськими структурами визначилось найбільш продуктивне місце СІАЗ у системі їх інформування, що сприяло підвищенню якості виконання замовлень та урізноманітненню сервісу.

У процесі підготовки деяких інформаційно-аналітичних продуктів СІАЗ, власне, оцифровує інформацію з паперових носіїв фонду (книги, журнали, газети) і структурує її за певними темами. Наприклад, сьогодні сканується наукова література, що надходить до бібліотеки, з проблем національної безпеки. Таким чином урізноманітнюється джерельна база та набуває вагомості випуск «Національна безпека: геополітичні, соціально-економічні та інші фактори», що видається спільно з Інститутом оперативної діяльності та державної безпеки СІАЗ двічі на місяць.

З 1996 р. Службою був запроваджений випуск періодичного інформаційного бюлетеня «Регіони сьогодні», в якому відображались найважливіші події в областях України та відгуки на них у ЗМІ.

Щомісяця СІАЗ готує реферативний збірник матеріалів ЗМІ «Шляхи реформування української науки».

На замовлення Міністерства праці та соціальної політики України, Фонду загальнообов'язкового страхування України на випадок безробіття та Державного центру зайнятості здійснюється постійний моніторинг висвітлення в ЗМІ питань зайнятості населення, ринку праці та діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та його виконавчої дирекції.

На замовлення Укрметрестандарту України у 2007–2008 рр. виходив інформаційно-аналітичний бюлетень «Проблеми споживчої політики у владному вимірі», в якому на базі матеріалів ЗМІ висвітлювались проблеми гармонізації вітчизняного законодавства згідно з вимогами ВТО та ЄС, питання формування ринкових механізмів захисту прав споживачів, вдосконалення державного контролю і нагляду на споживчому ринку та виробництві тощо.

Враховуючи актуальність ситуації щодо наслідків фінансової кризи, як у світовому масштабі так і для України зокрема, СІАЗ другий рік поспіль випускає щотижневий журнал «Криза: шляхи подолання», в якому міститься аналіз відображення вітчизняними та зарубіжними електронними та друкованими ЗМІ перебігу кризових явищ та тенденцій виходу із глобальної економічної кризи України й країн Зарубіжжя.

Це далеко не повний перелік форм і напрямів діяльності СІАЗ, проте досвід показує, що використання різних форм структурування інфор-

мації у матеріалах, поєднання джерел інтернет-ресурсів з традиційними носіями інформації допомагає надавати інформаційно-аналітичним продуктам більш досконалої форми. Застосування таких сучасних технологій комунікації в бібліотечному сервісі, як розповсюдження продукту електронною поштою, підвищує цінність бібліотечного сервісу для замовника; розміщення інформаційних продуктів на бібліотечному веб-сайті сприяє формуванню великих масивів структурованої, тематичної інформації у складі інформаційних ресурсів НБУВ.

Таким чином, сучасні форми роботи бібліотек розширюють та поліпшують сервіс для користувачів, допомагають оперативніше забезпечувати їхні інформаційні запити. Як демонструє зарубіжний досвід, роль бібліотек у структурі соціальних комунікацій невинно зростає в усіх країнах, і в розвинутих, і в тих, що розвиваються.

Розглянемо стислий огляд незначних за обсягом повідомлень як наглядну ілюстрацію постійного пошуку нових форм і методів роботи бібліотеками.

Так, у Чилі запроваджено бібліотечний проект з використання усіх можливих технологічних рішень (мобільна бібліотека, бібліотечний веб-портал, радіотрансляції, мобільні телефони, аудіоподкасти) для забезпечення безперешкодного доступу до інформації місцевих фермерів, що живуть у віддалених районах і часто не мають доступу до інформації через складні природні умови та особливості рельєфу.

Сільські бібліотеки Сербії задля цієї цілі просувають знання про технології XXI ст. у місцеві громади, оскільки місцеві фермери нині перебувають у пошуку методів модернізації сільськогосподарської діяльності, а також покращення соціально-економічного статусу. У даному проекті (Public Library «Radislav Nikcevic» Jagodina) сільські бібліотеки запровадять нові інформаційні послуги, що дадуть змогу фермерам вчасно дізнаватися про програми уряду, субсидії, маркетингові стратегії для сільськогосподарської продукції та сільський туризм. Створення порталу AgroLib буде сприяти об'єднанню індивідуальних фермерів, асоціацій та організацій у вирішенні спільних проблем.

У Непалі організовано проект «Бібліотека – справжній каталізатор розвитку творчо обдарованих людей місцевої громади» (Library as community catalyst to empower local arts and crafts people). Його суть полягає в підтримці народних майстрів цієї місцевості: запровадити серію майстер-класів з набуття основних навичок роботи з комп'ютером, програмами графічного дизайну, а також забезпечити доступ до Інтернету, що має покращити просування творів мистецтва на нові ринки збуту, а також поширення інформації про них [11].

Посилення попиту на інформацію за межами традиційного читачького кола бібліотек у середовищі бізнесу, політики, владних структур,

у процесі активізації всієї системи соціальних структур у рамках розвитку громадянського суспільства помітно змінює акценти в діяльності бібліотечних закладів, вони дедалі більше набувають ознак загальносуспільних інформаційних центрів широкого призначення. Дедалі більшою мірою їх працівники стають інформаційними працівниками. Саме ця категорія працівників сьогодні займається структуруванням сучасних електронних масивів інформації, її відбором і підготовкою у зручній для користувачів формі, що значно підвищує ефективність творчої праці замовників, ефективність використання інформації.

Нові форми бібліотечного сервісу, насамперед електронні, для користувачів створюють умови, за яких скорочуються витрати часу, необхідні для ознайомлення із широким спектром різнопланової інформації, а отже, вивільняється час для її аналізу й переосмислення та прийняття відповідних рішень.

Нові послуги бібліотек – онлайн-доступ до баз даних та електронних каталогів, віртуальні навігатори по ресурсах Інтернету, вироблення власних інформаційних продуктів та їх доставка електронною поштою – створюють віртуальний простір, в якому кожна бібліотека стає ланкою в загальному ланцюгу інформаційного обміну.

Сьогодні бібліотеки всіх рівнів, а найбільшою мірою наукові, – це структури, що створюють інформаційне середовище розвитку українського суспільства. Адже саме працівники наукових бібліотек дедалі більше відповідно до зростаючих запитів сприяють процесу вирішення конкретних соціально-економічних проблем, прийняттю управлінських рішень, упровадженню здобутків науково-технічного прогресу в кожній з галузей. Тому для працівників бібліотек активізується завдання подальшого вдосконалення діяльності, виведення її на більш високий рівень.

Список використаних джерел

1. Про інформацію : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2707-IV // Законодавчі та нормативні документи України у сфері інформації, видавничої та бібліотечної справ: тем. добірка у 2-х ч. – Вид. 3-тє, доп. – К. : Кн. палата України ім. І. Федорова, 2007. – С. 1–17.
2. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74-98 ВР // Голос України. – 1998. – 7 квітня – С. 5–6.
3. Библиотека в меняющемся мире / Интервью акад. А. С. Онищенко; записала Л. Таран // Зеркало недели. – 2001. – 10–16 нояб.
4. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К. : НБУВ, 2005. – 300 с.
5. *Калиберда Н. Ю.* Библиотечно-информационное обслуживание: современные тенденции [Электронный ресурс] / Н. Ю. Калиберда //

Б-ки нац. акад. наук: пробл. функціонування, тенденції розвитку. – Електрон. дан. (1 файл). – К., 2005. – Вып. 3. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2005/05knjost.html>. – Загл. с екрана.

6. *Багрова И. Ю.* Библиотеке Конгресса – 200 лет: [По материалам американской печати 1996–1999 гг.] / И. Ю. Багрова // Библиотековедение. – 2002. – № 2. – С. 93–104.

7. *Багрова И. Ю.* Стратегический менеджмент: опыт национальных библиотек Европы. Международный семинар в РГБ / И. Ю. Багрова // Библиотековедение. – 2003. – № 5. – С. 84–89.

8. *Ярошенко Т. О.* Електронні журнали: реалізація проекту INTAS в Україні / Т. О. Ярошенко // Електронні ресурси в бібліотеках-2004 : матеріали наук.-практ. конф. (Миколаїв, 17–21 травн. 2004 р.) – К. : ТОВ «ІММ “Фрак сім”», 2004. – С. 75–83.

9. *Ярошенко Т.* Проект «Електронна бібліотека: центри знань в університетах України» – інновації через співробітництво / Т. Ярошенко // Бібл. вісн. – 2009. – № 3. – С. 3–5.

10. *Галицька О.* З досвіду організації ВРІ в автоматизованому режимі / О. Галицька, Л. Лисенко // Бібл. форум. – 2008. – № 4. – С. 16.

11. Новостійно-просвітницький блог для бібліотекарів: Переможці конкурсу програми інновацій у публічних бібліотеках (7 травня, 2010 від libinnovate) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.libinnovate.wordpress.com/>. – Назва з екрана.